

Vážený a milý příteli,

vidím, že jsi se také nechal ovlivnit všeobecnou excitací a zaměřeností k významným výročím, když mne vybízíš, abych Ti něco napsal o tom, jak se dívám na vznik samostatného československého státu na konci první světové války. Slyšel jsi něco o mých silně nekonformních poznámkách při několika diskusích a rád bys měl před sebou podrobnější výklad. Budiž; nemám důvodů, proč tajit své pochybnosti nad vznikem a dalším vývojem Československé republiky. Jsem přesvědčen, že výročí jsou vhodnou příležitostí ke kritickému sebezkoumání daleko spíše než k patetickým projevům a vnějším oslavám.

Československo vzniklo na rozvalinách Rakouska-Uherska; jako stát nikdy v historii v této podobě neexistovalo. Království české a Markrabství moravské (spolu s některými menšími územními celky) však v minulosti tvořily tzv. země koruny české. Bylo pochopitelné, že národ v sobě živil myšlenku na obnovu státní samostatnosti. Ale velcí národní představitelé si zachovávali vůči této ideji značnou rezervovanost. Znamé je stanovisko Palackého; ale ocituji zde raději jedno místo z Masarykovy „Světové revoluce“.

„Často a dávno před válkou se vyslovovaly pochyby, může-li náš národ, a národ malý vůbec, být samostatný. Z těchto pochyb vzniklo Palackého známé slovo o nutnosti Rakouska jako federace národů. Řídím se Palackým rád, a proto jsem si stále uvědomoval obtíže a zvláštní problémy národa malého, ale věřil jsem v možnost naší samostatnosti. Vyslovil jsem to ve svých českých studiích; a z té víry vznikla celá má politika a politická taktika; v té víře jsem se rozhodl v světové válce k boji proti Rakousku-Uhersku. Pokládal jsem naši samostatnost za možnou, jestliže, jak to žádal Havlíček, budeme mravně zachovalí a k obraně své svobody vždy odhodlaní, jestliže budeme mít dostatek politického rozhledu k rozumné a poctivé politice uvnitř i navenek, získáme-li si v Evropě sympatie, a konečně, bude-li v Evropě posílena demokracie: za všeobecné demokracie potlačování národa národem není možné; demokratická svoboda umožňuje samostatnost i národům malým. To dokazuje historie Evropy od XVIII. stol.; od Velké revoluce s rostoucí svobodou a demokracií osvobozují se malí a potlačení národové jeden za druhým. Světová válka je dovršením tohoto osvobozujícího hnutí; světovou válkou a revolucemi jí podnícenými padly tři carismy, jimiž řada národů byla potlačována; teď je dána možnost Evropy demokratické – a tím svobody a nezávislosti všech národů.“

Nesmíme se ovšem nechat mýlit tím, že Masaryk hovoří o národní samostatnosti; nemyslí tím nutně samostatnost státní. Masaryk vyrostl v době, kdy bylo ještě v obecné paměti, jak nesamozřejmá a nezajištěná, ba přímo problematická byla naše národní existence. Nicméně jeho důraz na význam národní existence nelze chápat tak, že duchovní a mravní obroda národa musí a má být dovršena jeho politickým osamostatněním, vytvořením tzv. národního státu. Masaryk byl přesvědčen, že lze dobře rozpoznat dva veliké, nezastavitelné vývojové proudy v evropské (a perspektivně celosvětové) společnosti: postupnou demokratizaci a růst národního sebeuvědomění a úsilí národů o všestrannou (ne tedy jen politickou) autonomii. „Národnostní citění a myšlení se vyvíjí dosud. Není to ještě překonané stanovisko, naopak vývoj je teprve v počátcích. Stále víc bude jasno, že národ je přirozený člen člověčenstva a že člověčenstvo nemá být organizováno státně, ale národnostně.“ (Problém malého národa.) Masaryk zachovává odstup od politiky a od státu, nejsou mu nejvyšším výrazem národního života. Proto je proti existující politické formě Rakouska-Uherska, ale nechce je naprosto rozbít. Rozbití Rakouska-Uherska je pouze krajní technickou nezbytností, když se ukáže, že reforma není možná. Masaryk se teprve na samém konci první světové války rozhoduje vyhlásit státní samostatnost Čechů a Slováků jen na přímou výzvu amerického presidenta, který mění svou koncepci vlastně z týchž důvodů (nikoli pod Masarykovým vlivem, neboť Wilson byl dlouho orientován především na Poláky). Masaryk vidí od samého počátku existenci samostatného československého státu jako nejistou a ohroženou; brzo po podepsání a zveřejnění Washingtonské deklarace usiluje o svolání konference evropských malých států ze středu, východu, severu a jihu kontinentu, a formuje si projekt konfederace. Ještě ve Světové revoluci píše: „Přese všechny obtíže lze říci, že se již rýsuje volná federalizace Evropy místo absolutistického ovládnutí Evropy jednou velmocí nebo

spolčováním velmocí, navzájem se potírajících. V takové nové Evropě může být zabezpečena samostatnost i nejmenším národním individualitám“; a mluví o „možné jednotné Evropě“. Svou celkovou koncepci podává v „Nové Evropě“.

Při zpětném pohledu na vznik naší republiky nemůžeme mlčky přejít tuto významnou okolnost, že hlavní postava tehdejšího protirakouského odboje a první prezident republiky měl pochybnosti o možnostech samostatné existence Československa a že je vázal na podmínky, které se pak nejen nerealizovaly, ale místo nichž vývoj přinesl podmínky takřka přímo opačné a našemu mladému státu velmi nepříznivé. Masaryk se v mnohých politických odhadech podstatně mýlil. Očekával postupnou, ale stále sílící demokratizaci Evropy; ve skutečnosti se demokratizační trend omezil na několik poválečných let, po nichž došlo k těžké regresi, k úpadku demokracií, dokonce pádu některých demokratických režimů a vzniku četných diktatur. Jako demokratická země zůstalo Československo ve třicátých letech osamoceno a bylo nakonec likvidováno. Masaryk očekával, že po skončení světové války nadchází dlouhá doba všeobecného míru. Drobné války však neustávaly a vyústily nakonec v celosvětovou konflagraci, která svou ničivostí i rozsahem překonala konflagraci první. Masaryk si byl sic dobře vědom, že „proces revoluční se nevyčerpá Velkou revolucí francouzskou“ a že „stojíme pořád uprostřed tohoto zvláštního vývoje“. Svou knihu o světové válce nazval příznačně „Světovou revolucí“, neboť „ve světové válce a z ní vznikly také revoluce“. „Revolučnost se stala trvalou vlastností ve všech oborech, nejenom v politice.“ Ale přece jen vyslovuje své mínění: „Možná, že jsem ve světové válce překonali nejen režim starý, nýbrž i přechodný stav revoluční“ (Světová revoluce). To už byl naprosto mylný odhad; teprve po druhé světové válce zachvátily revoluční změny opravdu celý svět. A tím vším (vynechávám tu zatím nepříliš uspokojivý vnitřní vývoj našeho státu; tím se nesplnila další podmínka, s níž Masaryk počítal) se nakonec potvrdily Masarykovy obavy, že bez přestavby celkovější, eventuálně celé Evropy nemůže být budoucnost Československa jako samostatného státního útvaru zabezpečena. Právě tak se potvrdily obavy některých jiných světových státníků (např. presidenta Wilsona), že rozpad Rakouska-Uherska bude znamenat porušení rovnováhy sil v Evropě a tím zdroj nových konfliktů.

Na nepříznivém vývoji v Evropě měly ovšem nemalou vinu právě demokratické mocnosti, které ve válce zvítězily. Z obav před konsolidujícím se sovětským impériem, jehož politické ambice se úspěšně opíraly o socialistickou a komunistickou ideologii, nechyl nejen dojít k neblahému vývoji ve Španělsku, v Německu a v Itálii, neposkytly fašistickým režimům faktickou pomoc, neprozřetelně doufajíce, že svou agresi obrátí pouze na Východ. Pod vlivem těchto nesmyslných iluzí zůstaly vojensky nepřipraveny a postupně se vzdaly svého politického vlivu ve střední a východní Evropě ve prospěch fašismu. Malé státy byly v této oblasti za jejich dlouhého nečinného přihlížení podrobeny nebo politicky ovládnuty; když Francie nakonec po přepadení Polska ze dvou stran vypověděla Německu válku, bylo už pozdě (a navíc na to nebyla vůbec připravena). Evropa byla znovu mocensky rozdělena, a to způsobem krajně nepříznivým pro demokratické Československo, které přestalo existovat způsobem i vnitřně velmi nedůstojným. Po válce pak došlo k novému uspořádání Evropy na dvě mocensky, sociálně i politicky odlišné sféry a Československo se posléze ocitlo v postavení, před nímž kdysi varoval Palacký.

Vnitropoliticky však těmto katastrofálním událostem vycházel československý stát a jeho politika všemi silami vstříc a uspišoval jejich negativní důsledky pro naše společnosti. Především politika národnostní byla velmi pochybná a hlavně neprozíravá. Kdo mohl očekávat, že příslušníci druhé nejsilnější národnostní skupiny se budou moci cítit doma ve státě, který sám sebe označoval jako „Československo“, tedy jako stát Čechů a Slováků? Ačkoliv se Slováci v té době cítili být už samostatným národem (ostatně měli po věky odlišnou historii a měli a mají k tomu důvod, i když jazykově stojí Čechům blízko), byla vymyšlena ideologie „československého národa“, aby převaha nad Němci byla výraznější – a aby se Němci mohli snadněji považovat za ukřivděné. Politicky a sociálně však nebyli diskriminováni jenom Němci (což se později vymstilo), ale také Slováci (což se vymstilo neméně), ovšem i Ukrajinci, Poláci a Maďaři. Problémy, na něž zahynulo Rakousko-Uhersko, byly restaurovány takřka v plném rozsahu, jen na menším území. Nejde o to, že formy národnostní diskriminace nebyly nijak drastické; stačí, že existovaly; byly popsány, komentovány, kritizovány (i když z naší strany jen nemnohými; za

čtení stojí zejména texty Emanuela Rádl, Masarykova žáka, zvláště „Válka Čechů s Němci“, „Národnost jako vědecký problém“ a různé články). Když na společnost dolehla všeobecná hospodářská krize, postihla např. v českých zemích daleko větší měrou československé Němce než Čechy; v pohraničí byli propouštěni na prvním místě vždycky Němci (rozumí se u českých firem a úřadů). Není divu, že tím vším jejich občanská loajalita nemohla být nikterak posilována, nýbrž naopak podkopávána. Tak byla velmi dobře připravena půda pro henleinovskou propagandu.

Nešťastná byla i sociální politika nového československého státu. Socialisté nebyli ve své většině původně nakloněni vytvoření samostatné republiky, ale podleli obecné náladě dost podobně jako v jiných zemích. V průběhu války a v prvních poválečných letech získali na svou stranu velkou část národa a představovali nejsilnější politickou stranu ve státě. Pak došlo k rozštěpení a vytvoření komunistické strany, která se postavila do ostré opozice proti stranám pravicovým, ale i proti levici, která nesdílela její radikalismus. Tím ochromila dosavadní politický vývoj v zemi a umožnila nástup pravicovým stranám, které těžily z obav a strachu před komunismem a bolševismem (ostatně celoevropským). Pravice byla naprosto neschopná čelit hospodářské krizi; nedovedu odhadnout tehdejší reálné možnosti levice. Zdá se mi však, že socialistická vláda mohla sáhnout k opatřením, která by zmírnila katastrofální důsledky krize a možná i její průběh. To snad mohlo přispět k tomu, že dělnictvo a nižší, pomalu se proletarizující buržoazie by bývaly mohly považovat nový stát více za svůj na věnovat mu více důvěry a praktické podpory; a mohlo to přispět k jistým formám společenského postupu a spolupráce mezi Čechy a Němci, čímž zase mohl být omezen podstatnou měrou úspěch henleinovců. Veliká vlna nezaměstnanosti vždycky otřese důvěrou lidu ve vládu a ve společenská zařízení; není divu, že „masarykovská republika“ v té době ztratila mnoho ze své pověsti a ze svého lesku. Zkrátka řečeno: sociální politika nové republiky selhala neméně než její politika národnostní. Přehmaty a brutalita politického vývoje po druhé světové válce nebyl pouhý importem, ale byly podstatnou měrou připraveny domácím vývojem meziválečným.

Bylo by možno uvádět ještě celou řadu dalších závad politického vývoje Československé republiky; ale pro vývoj mezi oběma válkami mohu poukázat např. na malý Patočkův „Svazek“ o „České vzdělanosti v Evropě“ – a pokud jde o vývoj po druhé světové válce, napsal jsem Ti už leccos ve svých dopisech. Snad by bylo zapotřebí říci něco také o kladech. Samozřejmě i rozmanitě vadná demokracie je lepší než sebelépe fungující autoritativní režim, protože ten se může kdykoli zvrtnout, kdežto i ve špatné demokracii získávají občané politické zkušenosti a svou účastí na politickém životě představují významný setrvačný moment, nedovolující náhlé a dalekosáhlé zvraty k horšímu, zatímco vývoj k lepšímu se o ně může průběžně opírat. Náš národ má díky dvacetileté existenci demokracie v první republice kolektivní zkušenost, která hned tak nevymizí; bohužel je tato zkušenost poněkud zkalena jednak dlouholetými zkušenostmi politické existence v protidemokratické a protinárodní situaci poroby, jednak zkušenostmi opuštění a zrady ze strany těch, které národ považoval za spojence. Politická energie národa je tím značně nalomena, ale pročištění je zásadně možné. Zůstává však úkolem každodenní politické „drobné práce“, jejímž předpokladem je překonání předsudku, že každá politika je „špinavá“. Potřebujeme takových deset let politického vývoje, v němž se bude moci zformovat alespoň malá skupina politicky schopných a vzdělaných lidí ryzího charakteru, jejichž cílem bude lepší budoucnost této země. Tito lidé budou mít nač navázat v tradicích této země a najdou jistě podporu mnoha dalších, kterým je proti myslí úpadek technických dovedností a vůbec profesionality, nízká úroveň řízení, neprůhlednost a nekontrolovatelnost ekonomické situace, nízká pracovní morálka, nepoctivost a rozmáhající se rozkrádání, stůhání kritiky, zejména věcné a oprávněné (formální se připouští), každodenní porušování zákonů ze strany úřadů a ze strany občanů atd. atd. Nemyslím, že náprava bude snadná, jistě nebude rychlá a v cestě bude mít těžké překážky. Ale není ani jiné cesty. V jistém smyslu však půjde o pokračování toho, oč se pokoušeli naši předkové již více než před sto lety, v čem byla novým velkým začátkem první republika a več jsme my starší doufali po květnu 1945. Je pravděpodobné, že i tento nový pokus budou provázet chyby a nedostatky; jde však o to, aby jich bylo co nejméně. Toho je možno dosáhnout jen rozsáhlou a pečlivou přípravou a podrobným promyšlením možných variant. Naším duchovním nedostatkem je povrchnost, improvizace a lajdáctví. Pozitivní rysy národního charakteru se teprve budou muset rozvinout.

Základním přínosem první republiky bylo to, že jsme se stali alespoň na čas rovnocennými účastníky evropského politického života; stali jsme se plnoprávnými evropskými národy, které mohou ukázat, co dovedou, a které mohou přispět svým přínosem k hodnotám lidstva. Náš přínos v oblasti kulturní, vědecké, technické apod. nebyl nepatrný. V oblasti politické jsme ztroskotali; ale nebylo jen jenom naší vinou, i když na druhé straně zcela bez viny jsme na tom nebyli, Jaklem se pokoušel naznačit. Bylo by dobré, kdybychom si odvykli všechny své neúspěchy a porážky svádět na někoho jiného, na nepříznivé okolnosti, na přesilu nepřátel a na zradu přátel. V našich celonárodních bilancích tradičně chybí rys sebekritiky. Kritické pohledy na národní život jsou velmi vzácné a bývají vždycky málo vítány. Ale prošli jsme tolika úskalími a také katastrofami, tolika klamy a sebeklamy, tolika hořkými zkušenostmi, že snad máme předpoklad pro to, abychom se konečně chopili svých osudů a drželi pevně opratě svého spřežení ve svých rukou. Zatím jsme měli vždycky nějakého drába, guvernanku nebo staršího bráchu.

Osobně jsem neměl s politickým životem v první republice žádné zkušenosti; dolehly ke mně jen opožděné ozvěny. Musel jsem si leccos rekonstruovat z pramenů a z literatury. Vím však, jak významné byly pro můj politický růst roky 1945-48. Také tehdy jsem byl mnoha věcmi zklamán; teprve později jsem si uvědomil, co všechno důležitého a podstatného jsem načerpal i v té tak nedokonalé situaci. Události jara 1968 jsem neočekával a nebyl jsem na ně připraven (jako ostatně většina ostatních, ne-li všichni). Zpětný pohled (také jsem o tom už psal) mi zvýrazňuje především chyby a nedostatky; ale jsem si dobře vědom toho, že pro mladší generaci šlo o orientační chvíle jejich života. Národní budoucnost pomine nakonec všechna scestí, všechnu bolest a utrpení, všechny nespravedlnosti a nezákonnosti jako materiál, který se nehodí k stavbě nové budovy; stavebními kameny se stanou činy a díla, která třeba ještě neznáme a která budou muset být teprve objevena, nebo která byla zapomenuta a jimiž bylo opovrhováno, ale která budou muset být vyzvednuta z prachu a špíny. Budoucnost národa záleží na dvojím: bude-li takových základních a úhelných kamenů dost, a ovšem budou-li tu lidé, kteří z nich základní a úhelné kameny rozpoznají a za žádnou cenu se bez nich nebudou chtít obejít. A tady si musíme uvědomit, že tyto základní a úhelné kameny nejsou nikdy čistě politické povahy.

Tvůj Ladislav Hejdánek.

Praha, 12. října 1978.